

K NIEKTORÝM METODOLOGICKÝM OTÁZKAM PREDMETU ETIKY

BARBORA HLAVOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HLAVOVÁ, B.: On Some Methodological Questions of the Subject of Ethics. *Filozofia*, 37, 1982, №. 6, p. 721—733

Analysis of the relation of the scientific discipline to the object of research may be done from various aspects and on different theoretical levels. It is not the analysis and specification of individual aspects, qualities or manifestations of morale that is discussed in the study, but the possibility of grasping this phenomenon in its whole, the possibility of knowing it by means of its own theory. In fact it is questions of methodology that are discussed here. The paper sets out from the critique of non-Marxist ethical theories which often commit methodological reductionism in the definitions of morale since they explain the whole morale on the ground of analysis of some of its aspects and since they do not respect its more substantial relationships to social and historical mechanisms which determine this phenomenon in a fundamental way. Above all, the critique of ethical irrationalism, ethical formalism and social functionalism is discussed.

The methodological basis of Marxist ethics is Marxist philosophy which supplies fundamental and general methodological starting points for analysis of morale. Morale, however, is a complex and many-dimensional social phenomenon which must be studied in the rich syncretism of other social phenomena and by methods of the particular sciences. The paper gives reasons for the necessity of such an approach towards analyzing and knowing of morale, as well as necessity of making clear the ethical notions and terms that have been used to the present. The purpose of the paper is to point out the necessity of deeper theoretical reflection of morale, the possibility of knowing it by means of its own ethical theory as an important socio-historical phenomenon.

Skutočnosť, že morálka je značne zložitý predmet analýzy (mnoho-rozmerný, vnútorne štruktúrovaný a funkčne diferencovaný pojem), vyvoláva v mnohých filozoficko-etických a etických smeroch, školách a teóriách snahu o jej hlbšiu a obsiahlejšiu teoretickú reflexiu, ktorá je v súčasnosti do veľkej miery znásobená aj stále častejším „pýtaním sa po morálke“ v oblasti každodenného vedomia a spoločenskej praxe. V tejto snahe nezostáva stranou ani marxistická etika, ktorá začína svoj záujem pomaly, ale isto preorientovávať z deontických, normatívnych problémov na širšie a špecifickejšie otázky vlastnej etickej teórie a v tejto súvislosti aj na značne zložené otázky, vzťahu etiky k svojmu predmetu — morálke.

Analýza vzťahu vedeckej disciplíny k predmetu výskumu môže sa uskutočňovať z rôznych aspektov a na rôznych teoretických úrovniach. Etika môže skúmať a poznávať morálku zo širšieho filozofického pohľadu ako istý spôsob osvojovania sveta, z hľadiska geneticko-historického, spoločensko-triedneho, z hľadiska jej funkcií [imperatívnej, axiologickej, regulatívnej], z hľadiska gnozeologického a pod. Pokiaľ pomerne dobre

poznáme úlohu etiky pri štúdiu jej predmetu a hovoríme, že „etika popisuje kvalitatívne hranice morálky, vedecky zdôvodňuje jej nevyhnutnosť, pôvod, špecifiku, úlohu v spoločnosti, či podáva jej hodnotovú analýzu...“ [1, s. 16—17], už menej vie etika o predmete samom z hľadiska jeho presného určenia, z hľadiska otázky „čo to je“. Na jednej strane skoro bez výhrad a jednoznačne (v rovine vedeckého myslenia) sa prijíma konštatovanie, že etika je filozofickou či spoločenskovednou disciplínou, ktorej predmetom skúmania je morálka (L. M. Archangelskij, O. G. Drobnickij, A. G. Charčev, T. A. Kuzminová, O. N. Krutova, G. D. Bandzeladze, V. Momov, B. Angelov a ďalší), na druhej strane v prípade morálky, jej definovania už to tak jednoznačné nie je. V podstate všetci marxistickí etici súhlasia s tým, že predmetom etiky je morálka, avšak otázka, čo obsahuje tento pojem, čo je jeho špecifikum, zostáva diskutabilná a v autorských interpretáciách rôznorodá. Najčastejšie sa stretávame v marxistickej etike s týmito definíciami morálky: „určitá forma spoločenského vedomia“ [2, s. 13], „spoločenská inštitúcia, ktorá reguluje správanie človeka“ [3, s. 143], „jedna z foriem normatívnej regulácie spoločenského správania a vedomia“ [4, s. 319], „celostný, kvalitatívne osobitý spoločenský jav, prejavujúci sa bezprostredne ako súhrn princípov, noriem, pravidiel správania...“ [5, s. 29], „prvok nielen morálneho vedomia, ale i mravnej činnosti, systém noriem vyjadrujúcich dobrovoľný, vedomý záujem ľudí o seba navzájom“. [6, s. 23] Veľmi často sa morálka určuje svojou regulatívnou funkciou. „To, že kľúčovou funkciou morálky je regulatívna funkcia, umožnilo niektorým autorom definovať morálku ako zvláštny spôsob regulácie spoločenských vzťahov“ [7, s. 38], upozorňuje Archangelskij a má na mysli Drobnického. Sám však nevy-medzuje podstatu morálky, ale utieka sa ku geneticko-historickému pohľadu na tento fenomén, pretože „podstata sa najlepšie odhaľuje v jej vzniku“. [7, s. 31]

Táto nejasnosť o podstate a určení predmetu marxistickej etiky vyvolala dokonca potrebu prehľadu o rôznych typoch definícií morálky. V stručnej podobe ich uvádza S. F. Anisimov, podľa ktorého morálka sa v súčasnej marxistickej etike chápe ako:

1. forma spoločenského vedomia;
2. prvok spoločenského bytia ľudí, ich praktickej činnosti, správania sa;
3. systém zvláštnych mravných vzťahov, ktoré sú súčasťou spoločenských vzťahov;
4. systém pravidiel, noriem regulujúcich vzťahy medzi ľuďmi, v kolektíve, spoločnosti, pričom v tejto svojej kvalite vystupuje ako forma spoločenského vedomia, ale i ako stránka spoločenskej praxe. [8, s. 6—7]

Z uvedených, ale i neuvedených definícií morálky vidno, že táto otázka nie je v marxistickej etike uvažetou a dodiskutovanou. Morálka sa raz vysvetľuje ako forma spoločenského vedomia, inokedy ako systém morálnych vzťahov či osobitá forma morálnej regulácie. Každá z týchto

definícií noeticky vystihuje niektorú stránku morálky a každá je do istej miery pravdivá, pretože morálka v skutočnosti vystupuje v konkrétno-historickej, spoločensko-praktickej a duchovno-psychologickej rovine ako jednota mravného vedomia (normy, princípy, pojmy), mravných vzťahov (k spoločnosti, triede, kolektívu, človeku) a mravnej praxe (správania sa, činnosť). Nejde nám však o vymedzenie jednotlivých stránok a funkcií morálky, ale o zmocnenie sa tohto pojmu v celostnosti, o otázku poznania ho jeho vlastnou teóriou. V širšej súvislosti sú to otázky metodologické, ktoré v marxistickej etike patria k najzanedbávanejším a ktorým z rôznych dôvodov (objektívnych — stále prebiehajúci proces vyčleňovania etiky z filozofie, subjektívnych — rozpracovávanie predovšetkým otázok normatívnej etiky) nebola venovaná dostatočná pozornosť. i napriek tomu, že metodológiu treba považovať za súčasť vlastného procesu rozvoja vedy, za podstatný spôsob jej budovania, pri ktorom sa okrem iného presne vymedzuje vlastný objekt skúmania.

V kritike nemarxistických etických koncepcií sa často uvádza, že „chyba“, ktorú robia buržoázni autori v definíciách morálky, patrí do oblasti metodológie. Tá alebo iná stránka mravnosti, ktorá naozaj jestvuje, sa fixuje čisto fenomenologicky ako bezprostredne odhaľovaná v javoch morálnej skúsenosti a všetky sa skúmajú v jednej rovine ako „fenomény jedného radu“. (4, s. 153) Môžeme povedať, že do istej miery ide o metodologickú redukciu v procese poznávania morálky, pretože okrem iných dôvodov nerešpektujú sa v týchto etických systémoch hlbšie vzťahy morálky, morálnych javov so sociálno-historickými mechanizmami, ktoré tento fenomén podstatne poďmieňujú, pretože akýkoľvek mravný čin, prejav mravného záujmu je vždy podmienený mnohostranne a nikdy nie iba mravnosťou. Treba povedať, že zvláštnosťou morálky je, že nikdy nevystupuje a ani nemôže vystupovať len v „čistej“ empirickej podobe, ale ako súčasť, stránka, aspekt spoločenských javov, situácií, činností. Preto aj poznávanie tohto zložitého sociálneho fenoménu nemôže sa uskutočňovať z „neho samého“, ale v spolupráci s metódami a metodológiou ostatných spoločenských vied, predovšetkým filozofie a vied, pred ktorými morálka nevystupuje ako celostný objekt výskumu (tak ako pred etikou), ale vystupuje v istom vzťahu či aspekte k ich špecifickému predmetu výskumu. Skutočnosť, že nemarxistické etické teórie pri pýtaní sa po podstate morálky nevyšli za hranice vlastného „etického teritória“, spôsobila spomínanú metodologickú redukciu, pri ktorej sa vyzdvihujú také prístupy ku skúmaniu morálky, ktoré sa obmedzujú na isté konštatácie výpovedí o mravnej skúsenosti. Napr. lingvistická etika vypovedá o morálke len cez analýzu jazyka morálky, existencialistická etika „vystihuje“ morálku len cez fenomenologické „vchádzanie“ do vedomia, intuitivisti určujú morálku ako neanalyzovateľný jav duševného usporiadania, sociálna antropológia redukuje morálku na kultúru daného etnika a začleňuje ju do jeho celkového historického vývoja, alebo rôzne sociologické školy a prúdy, ktoré empirickou analý-

zou sociálnej skutočnosti nemôžu vysvetliť a uchopiť morálku, pretože ona svojím hodnotovo normatívnym charakterom je jednoducho empiricky nevystihnuteľná. Takéto rôznorodé eticko-noetické reflexie vytvárajú aj veľmi rôznorodé koncepcie o spôsobe poznávania morálky a rôznorodé teórie o jej podstate. Nebudeme hovoriť o jednotlivých kritériách a spôsoboch klasifikácie súčasných nemarxistických etických škôl a teórií z metodologického hľadiska, ktoré sú v marxistickej etike do istej miery rozpracované (T. A. Kuzminová, O. G. Drobnickij, L. V. Konovalová a ďalší), ale spomenieme dva metodologické princípy výkladu morálky, ktoré sa najevidentnejšie v súčasnej nemarxistickej etike prezentujú a vystupujú ako protiklad k marxistickému, aj keď doteraz nerozpracovanému prístupu poznávania mravnosti. Ide o dva polarizujúce metodologické princípy — princíp iracionalizmu a princíp formalizmu.

Etický iracionalizmus ako metodologický princíp zásadne popiera platnosť akýchkoľvek všeobecných zákonov v morálke, zveličuje význam zvláštneho, neopakovateľného v každom morálnom jave a z tohto hľadiska aj pristupuje k poznaniu mravnosti. Tento princíp najcharakteristickejšie sa prezentuje v existencialistickej a novoprotestantskej etike. Etický iracionalizmus uprednostňuje duševné schopnosti človeka (vôľa, aktivita u existencialistov, láska, viera u novoprotestantistov) a dokazuje, že iracionálne je vždy bližšie k pochopeniu a poznaniu ľudskej existencie, k pochopeniu a poznaniu mravnosti ako forma racionálneho myslenia. Celý existencializmus je vlastne „presiaknutý“ etickou problematikou a v ňom aj najevidentnejšie etický iracionalizmus vystupuje. „Ontológia a gnozeológia existencializmu sú do značnej miery výsledkom absolutizácie zvláštnej mravnej formy osvojenia sveta, povinnosť je tu postulovaná ako prvotná filozofická axióma.“ (1, s. 315) V podstate ide o to, že celá koncepcia morálky u existencialistov je založená na ich filozoficko-ontologických predpokladoch „autentického“ a „neautentického“ bytia človeka a je vlastne sebauvyjadrením jedinečného, neopakovateľného v človeku. Preto pojem morálky dostáva iný obsah a celá morálka i jej jednotlivé prvky iný význam, iné poslanie oproti tradičnému racionalistickému, či naturalistickému chápaniu. Z tohto hľadiska sa mení aj vzťah etiky k svojmu predmetu i spôsob jeho poznávania. Podľa existencialistov človek je „vrhnutý“ do sveta, ale tejto jeho stav sám osebe nerieši jeho ľudské problémy a zmysel jeho existencie. Len sebaurčenie človeka, ktoré sa neviaže na túto vonkajšiu podmienenosť, sa uznáva za autentický „základ“, sebaurčenie, ktoré sa uskutočňuje morálkou. Ovšem nie morálkou v tradičnom, klasickom zmysle ako úlohou dosiahnuť nejaké morálne kvality, vlastnosti v zmysle všeobecne platných princípov a noriem, ale morálkou, ktorá sa usiluje bezvýsledne, ale opakovane niečo dosiahnuť. „Zmysel mravnosti, ako hovorí Sartre, nie je v „byť“, stať sa niekým, ale v „robiť“, čosi podniknúť, uskutočňovať. Podľa Camusa je to zase byť večne v stave odporovania, sebakúšky, pripravenosti prijať porážku a začať všetko odznova ... Morálka podľa Jasperso-

vej predstavy je „rytierske želanie boja“, „vôľa na sebakúšanie, ktorá sa usiluje vyskúšať a presvedčiť sa, že je schopná vydržať... Mravnosť nie je splnenie žiadúceho, ale sebavyjadrenie (alebo vyjadrenie) „bytia“, „transcendencie“ ako vlastného projektu (alebo osudu). Z tohto hľadiska už teda nie je dôležité, o čo sa človek usiluje, tu je „každá skúsenosť rovnako významná (Camus) a prameňom morálnych hodnôt je „množstvo konkrétnych, jednotlivých ľudí, ktorí sa usilujú o svoje vlastné ciele (Beauvoirová)“... [4, s. 242] Z týchto konštatovaní vyplýva, že u existencionalistov nielen „autentické“ bytie splýva s morálkou, ale aj morálne javy vzhľadom na túto novú „autentickú“ morálku získavajú iný význam, napr. pojmy povinnosť a zodpovednosť. Vo svojej úplnej osamelosti je človek neustále povinný konať, rozhodovať sa a súčasne je aj sám absolútne zodpovedný za svoje konanie, pričom sa nemôže opierať o nejaké objektívne kritériá a dôvody. Existencialistické chápanie povinnosti, voľby, zodpovednosti a absolútnej slobody človeka je zbavené sociálno-historickej podmienenosti, zbavené akýchkoľvek záujmov, potrieb, zameraní spoločnosti. Z tohto hľadiska teda nemá pre nich ani význam budovanie vlastnej teórie morálky, etiky, pretože ich ontológia je vlastne etikou. Etický iracionalizmus u existencionalistov tak vlastne ruší akékoľvek otázky o vzťahu etiky k predmetu svojho výskumu, o spôsobe jeho poznávania z hľadiska nejakých tradičných metód, pretože zásadne popiera v morálke platnosť akýchkoľvek všeobecných zákonov, princípov, noriem. Poznanie tohto fenoménu sa viaže len na vlastné, zvláštne a neopakovateľné poznanie konkrétneho subjektu, ktoré navyše z hľadiska existencialistickej filozofie nemá žiaden význam. Z tohto aspektu vlastne, „keďže existencionalisti odvodzujú pojem morálky zo všeobecne ontologických charakteristík človeka ako takého priamo a bez nejakých sprostredkujúcich článkov, v zásade sa ruší problém definovania špecifika morálky“. [4, s. 254] Otázka podstaty a definovania tohto fenoménu sa vlastne redukuje na odhalenie „autentickej“ morálky cez „vnútorno vôľové stránky ľudského subjektu alebo na duševné schopnosti človeka (v prípade novoprotestantizmu).

Ako protiváha etickému iracionalizmu vystupuje v súčasnej nemarxistickej etike *etický formalizmus*, metodologický princíp, ktorý rôznymi formálnologickými metódami výskumu morálky a jej prvkov snaží sa odpovedať na jej podstatu. Predovšetkým ide o dve interpretácie podstaty mravnosti — emotivistickú a lingvistickú — obe vysvetlené a zdôvodnené všeobecnými metodologickými východiskami novopozitivistickej filozofie, pri ktorých celá oblasť mravnej skutočnosti a mravnej problematiky sa redukuje na logickú a lingvistickú analýzu morálneho jazyka. Podľa týchto východísk objekt výskumu je nám daný iba prostredníctvom štruktúry jazyka. Hovorí o tom, čo sa nachádza mimo jazyka, nie je možné, pretože všetky naše úvahy o skúmanom predmete môžu sa uskutočňovať len v medziach jazyka. „Otázka reality je vlastne otázkou „štruktúry“ nášho jazyka.“ [9, s. 301] Pre pozitivistov sa tak v podstate

stáva jazyk jedinou „realitou“ a jedine prístupnou interpretáciou sveta a každého filozofického problému, teda aj problémov morálky. „Otázky špecifika, podstaty a funkcií morálky sa začali riešiť v rovine „jazykovej reality“ mravnosti, z aspektu, kde javy morálky vystupujú vo forme lingvistických fenoménov. Vzťahy medzi ľuďmi v mravnosti sa nahrádzajú vzájomnými vzťahmi jazykových činiteľov... Charakteristické znaky morálky sa stanovujú ako formálne a sémantické osobitosti morálnych termínov a výrokov...“ [4, s. 221] Je pravdou, že školy logickej a lingvistickej analýzy majú rozličné predstavy o úlohe skúmať jazyk morálky a do istej miery aj rozdielne chápu jej podstatu. Emotivisti považujú morálne termíny a výroky za „pseudoproblémy“, „pseudopojmy“, pretože ich nemožno verifikovať, nemajú opisno indikatívny význam, nie sú ani pravdivé, ani mylné. Majú však vlastný špecifický význam, ktorý spočíva v tom, že vyjadrujú emocionálne zameranie hovoriaceho a pôsobia na emocionálny stav poslucháča. Môžu tak, podľa emotivistov, do istej miery determinovať morálne postoje, činy hovoriaceho i počúvajúceho. Preto sa u tohto variantu novopozitivistickej etiky morálka chápe ako prostriedok, nástroj, ktorý „vsugerováva“ ľuďom isté morálne postoje. Rozvíjanie tejto myšlienky v emotivistickej etike je však len vedľajšou odnožou jej hlavnej „konštrukcie“, v ktorej predovšetkým prevláda záujem len o morálny jazyk ako lingvistický fenomén a o výpovede a poznanie podstaty mravnosti len cez tento fenomén.

I v druhom variante novopozitivistickej etiky, v lingvistickej, sa úplne prijímajú metodologické východiská novopozitivistickej filozofie, analýza podstaty morálky sa skoro výlučne chápe ako analýza jazyka morálky. „V lingvistickej etike prestáva byť mravnosť predmetom teoretického skúmania, takým predmetom sa stávajú bežné predstavy o nej zafixované v jazykovej forme.“ [4, s. 229] Lingvisti nepopierajú spoločenský význam morálky, ktorá podľa nich plní v spoločnosti isté regulačné funkcie, avšak táto skutočnosť nemá žiaden vzťah k určeniu podstaty vlastných morálnych súdov. Tieto logicko-formalistické a lingvisticko-opisné prístupy ku skúmaniu podstaty morálky redukujú celú etiku novopozitivismu na formálnu analýzu jazyka morálky, jeho logiky, gramatických foriem a sémantiky morálnych súdov. V tomto zmysle zaujíma etika ku svojmu predmetu výskumu formalistický prístup, pretože redukuje jeho poznanie na jedinú metódu, na formalizovanú schému, v ktorej morálka stráca svoj mnohorozmerný význam pre život človeka a stáva sa len akousi technickou utilitaristickou funkciou v jeho živote.

Okrem týchto dvoch polarizujúcich etických metodologických princípov nemožno nespomenúť aspoň stručne tretí typ metodologického prístupu ku skúmaniu podstaty morálky v súčasnej nemarxistickej etike, ktorý by sme mohli nazvať *sociálnofunkcionálny*. O. G. Drobnickij konštatuje, že tento typ „chápe morálku ako spôsob regulácie v rámci istého vymedzeného spoločenstva a jej poslanie úplne redukuje na podporu daného spoločenského stavu a službu vnútorným potrebám tohto uzavre-

tého spoločenstva“. [4, s. 182] Takéto definovanie a chápanie podstaty morálky nachádzame u väčšiny sociologických škôl a predstaviteľov sociálnych antropologických koncepcií.

Už od začiatku tohto storočia prevláda v sociológii tendencia vyčleniť špecificky spoločenské determinanty správania. Sumárne povedané, išlo o „pocit spolupatričnosti“ (A. Small), „povedomie rodu“ (F. G. Giddings), „skupinový nátlak“ (E. Ross), „obyčaje a mravy“ (W. G. Sumner). Problém organizácie spoločenského života sa tak premiestňuje do sociálno-funkčionej roviny, v ktorej významné miesto zaujímajú normatívy, normatívna regulácia ako determinanty správania ľudí. V tejto súvislosti je sociológia nútená preskúmať i morálku a v intenciách svojej koncepcie zinterpretovať pojem morálky a jej podstatu. I napriek rôznym nuansám a odlišnostiam v chápaní podstaty a poznávania morálky u jednotlivých predstaviteľov sociologických koncepcií a teórií možno povedať, že morálku v podstate považujú za „donucovací nástroj“, ktorý koordinuje spoločenské konanie jednotlivcov a skupín a z tohto hľadiska k nej aj metodologicky pristupujú formou konkrétne historického opisu. „Podľa Durkheima je morálka, alebo „morálne fakty“ súhrnom odobrení a odsúdení, ktoré prejavuje spoločnosť vo vzťahu k množstvu jednotlivých činov... Tým istým smerom sa rozvíja Sumnerovo myslenie: Každý podlieha vplyvu mravov, ktoré ho formujú natoľko, nakoľko nadobúda schopnosť uvažovať o nich; každý koná ako všetci...“ [4, s. 202, 203] Takto sa vlastne podstatu morálky redukuje na udržiavanie „normatívneho poriadku“ v spoločnosti a plní len donucovaniu funkciu. Vlastný obsah morálnych pojmov „dobro“, „cnosť“, „povinnosť“ redukuje sa len na túto imperatívnu silu a schopnosť morálky vládnuť nad jednotlivcom. V týchto intenciách sa predmet etiky nielen redukuje na jeho funkciu, ale aj poznáva cez túto funkciu, predovšetkým opisnou metódou.

Tieto predstavy o morálke v istom zmysle ďalej rozvíjajú rôzne školy a prúdy súčasných západných sociálnych antropológov a etnografov, vytvárajúc tak rôzne varianty aprobatívnej etiky. V podstate tak ako sociológovia i oni vysvetľujú a skúmajú podstatu mravnosti ako spôsob regulácie spoločenskej činnosti človeka s tým rozdielom, že túto reguláciu opisujú jednoduchou empirickou metódou. Väčšinou ide o opis normatívnych kódexov rôznych spoločenstiev, etník, skupín. Je prirodzené, že takáto opisná forma výskumu morálky zostáva len na „povrchu“ morálnych javov a nedokáže vystihnúť hlbšie súvislosti medzi vlastnými morálnymi prvkami (čin, svedomie) a vydedukovať vlastný pojem morálky a určiť jeho podstatu. Určenie a zdôvodnenie podstaty morálky je totiž aj filozofickou a svetonázorovou otázkou, ktorú nemožno rešpektovať, „ak neprekročíme vlastné hranice morálky, ak ju neuvedieme do vzťahu k širšej sociálnej realite a neodhalíme jej abjektívny zdroj“. [1, s. 326]

Tieto nemarxistické etické metodologické prístupy k morálke ako predmetu výskumu (etický iracionalizmus, etický formalizmus, etický

empirizmus] redukujú zložitý proces poznávania morálky na poznanie niektorej jej stránky, vlastnosti, funkcie, prejavu a vysvetľujú ju len z nej samej, bez ohľadu na jej podmienenosť širšou sociálnou realitou. Odtŕhajú tak etiku ako teóriu od skutočného predmetu, od poznávania reálnych morálnych javov a zákonitostí morálneho života spoločnosti i jednotlivca. Následkom takýchto metodologických prístupov k morálke je okrem iného aj to, že tieto etické teórie sa pri vysvetľovaní a poznávaní morálky dostávajú do mnohých neriešiteľných filozoficko-etických antinómií (otázka objektívneho a subjektívneho v morálke, všeobecného a zvláštneho, spoločenského a individuálneho a pod.).

Marxistická etika musí budovať svoju metodológiu tak, aby sa nelen vyhla týmto metodologickým redukciami a krajnostiam buržoáznej etiky, ale aby cez ňu bola schopná objektívne poznávať morálku ako zložitý predmet analýzy, ktorý existuje vždy v určitých konkrétno-historických, spoločensko-praktických a duchovno-psychologických podmienkach. To, že marxistická etika v súčasnosti „nenarába“ jedinou definíciou morálky, neznamená, že by principiálne nebola schopná poznávať svoj predmet, vybudovať svoju metodológiu. (Pritom práve v prípade morálky nemusí ísť o jediné slovné vymedzenie tohto pojmu, ale o rôzne jeho definovanie podľa toho, ktorá stránka tohto javu sa skúma (možnosti reálnej, genetickej, analytickej definície a pod.). Súčasné neúplné a nejednotné vymedzenie pojmu morálky v marxistickej etike je zdôvodniteľné tým, že nie je zatiaľ dostatočne rozpracovaný teoreticko-metodologický a kategoriálny aparát tejto etiky, okrem iného otázka jej vlastných metód, ako aj metód ostatných spoločenských vied pri poznávaní podstaty morálky.

Otázka prístupu marxistickej etiky k poznaniu svojho predmetu vyvoláva medzi marxistickými etikmi diskusie, v ktorých autori vystupujú so značne rozdielnymi názormi na tento problém. Napr. A. F. Šiškin tvrdí, že otázky metódy výskumu nemajú samostatný význam a skúmateľ si volí sám tie, ktoré sa mu zdajú najpriateľnejšie ku skúmaniu konkrétnej vedeckej úlohy. L. M. Archangeľskij dokazuje, že štruktúrne funkcionálna analýza je špecifickou metódou vystihnúť pravdy v etickom výskume. V. G. Ivanov a I. V. Rybakova tvrdia, že v etickom výskume nie je možný žiaden seriózny experiment, ktorý by priblížil objekt výskumu. Veľká skupina marxistických etikov (V. P. Kobľakov, L. V. Konovalovová, H. Fritzhand, W. Eichhorn) zdôrazňujú, že by bolo treba vytvoriť a vybudovať na marxistických princípoch novú metaetiku (teóriu etiky ako teóriu teórie), ktorá by odhaľovala a zdôvodňovala základy etiky ako vedy, predovšetkým jej metodológiu pri poznávaní podstaty a špecifiky morálky. Ak zostaneme pri konštatovaní, že: „úlohou metodológie je objasňovanie takých všeobecných prístupov k materiálu (takých metódik), ktoré môžu byť prijaté ako vnútorné základy formovania vedy napomáhajúce k jej vybudovaniu a rozvoju“ [10, s. 231] a uznáme, že metodológia je súčasťou vlastného procesu rozvoja vedy a nevyde-

Iuže sa tak z nej ako metateória (tým, že vedu formalizuje), myslíme si, že nie je potrebné vytvárať novú teóriu etiky, osobitne nie takú, ktorá by stála len na čisto opisnom skúmaní jazyka morálky. Riešiť metodologické a logické problémy marxistickej etiky možno aj tak, že sa vyčlenia do zvláštnej oblasti jej teórie.

Pre marxistickú etiku sa musí stať metodologickým základom marxistická filozofia. A to z toho jednoduchého dôvodu, že práve ona rozpracováva najvšeobecnejšie predstavy o svete a človeku, bez ktorých sa nedajú zodpovedať ani otázky morálne. Je to filozofia, ktorá dáva vlastným etickým otázkam širšiu svetonázorovú interpretáciu (cieľ a zmysel života, otázka šťastia). Morálka totiž nie je autonómnou oblasťou, ale zvláštnou stránkou ľudského sveta, ktorá sa odhaľuje a poznáva vo vzťahu k iným javom tohto sveta. Morálka a jej prejavy neexistujú v „čistej“ empirickej podobe, a preto ju nemôže poznať a vysvetliť len jej sama, vlastná teória, tak ako o to napr. usiluje metaetika novopozitivismu. Marxistická etika musí vychádzať z metodologického základu marxistickej filozofie, aby bola schopná širšie vysvetliť a zdôvodniť (v zmysle svetonázorovom) morálne javy a celú morálku. Je potrebné však presnejšie určiť „hranice“ tejto spolupráce. Ani redukciou etiky na filozofiu (existencialisti), ani redukciou etiky na logiku (novopozitivistu), ani čiste etickým prístupom nie je možné poznávať morálku. V zmysle týchto „hraníc“ je potrebné, aby marxistická etika pri úsilí poznať svoj predmet vychádzala z marxistickej filozofie: jednak pri svetonázorovej interpretácii morálky a jej prejavov, jednak z jej dialektiky ako základného metodologického prístupu k poznaniu podstaty a špecifika mravnosti.

Z tohto hľadiska ukazuje sa potrebným dôsledne rozpracovať teoreticko-metodologickú základňu historického materializmu a kategoriálnu sústavu materialistickej dialektiky v etickom poznávacom procese, a to nielen rozpracovanie tradičných otázok tohto výskumu (objektívne a subjektívne v morálke, všeľudské a triedne, konkrétne a historické, slobodné a nevyhnutné), ale upresniť a hlbšie rozpracovať v etickom poznávacom procese tie kategórie materialistickej dialektiky, ktoré pri poznávaní morálky majú špecifický význam, to znamená pojmy „teoretické“ a „praktické“, „vedecké“ a „hodnotové“, „normatívne“ a „faktické“ a analyzovať ich vzájomný vzťah. Marxistická etika musí ukázať, že hodnotové a vedecké, normatívne a faktické, praktické a teoretické sa vzájomne nevylučujú, ale v procese poznávania morálky sa vzájomne dopĺňajú a predstavujú dve stránky poznávania mravnosti. Pri vedeckom prístupe k mravnosti poznáva etika základné znaky, podstatu, špecifikum morálky a výsledkom je vznik celého systému pojmov, kategórií; pri hodnotovom poznávaní odhaľuje význam morálky pre život ľudí a vysvetľuje tento význam cez prizmu ľudských záujmov a potrieb. Rozpracovanie týchto prvkov dialektiky v marxistickej etickej metodológii je veľmi potrebné a dôležité.

Historický materializmus je základným metodologickým východiskom marxistickej etiky. Bez neho by asi ťažko mohla uplatniť princíp historizmu pri poznávaní morálky, riešiť otázku triedneho a všeľudského a pod. Doteraz marxistická etika vychádzala z metodológie historického materializmu predovšetkým pri vysvetľovaní materialistického pôvodu morálky. Tým, že etika určuje morálku ako formu spoločenského vedomia, špecifickým spôsobom odpovedá na základnú filozofickú otázku vzťahu vedomia a bytia. Pre súčasnú marxistickú etiku je však už otázka materialistickej podstaty morálky natoľko zrejmä, že by už nemala byť záverom, ale východiskom etických výskumov. Definícia morálky ako formy spoločenského vedomia ukazuje na všeobecnosť chápania morálky a hoci je táto definícia v intenciách marxizmu plne oprávnená, málo hovorí o špecifickosti tohto fenoménu. Ukazuje sa tu náznak redukovať metodológiu etiky na všeobecnú filozofickú metodológiu, ktorá by mala vždy zostať len základným východiskom pri poznávaní morálky. To, že sa ukazuje potreba diferencovať a presnejšie určiť všeobecnú filozofickú a etickú metodológiu, ukazuje aj konštatovanie sovietskych etikov, ktorí upozorňujú, že „zákony dialektiky sú všezahrňujúce, ale podstata objektov je rozmanitá a nemôže byť vyčerpaná len zákonmi dialektiky; zahrňuje i ďalšie, čiastkové vedecké zákony objektov. (11, s. 62) Preto z týchto, ale aj iných dôvodov je potrebné ujasniť si metodologické otázky marxistickej etiky pri výskume jej predmetu.

Známy bulharský marxistický etik S. Angelov nehovorí iste nič nové, ak konštatuje, že v každej vede existuje veľmi blízky vzťah medzi teóriou a metódou výskumu daného predmetu a že otázka o metódach danej vedy, to je otázka o jej teoretickej úrovni, o dosiahnutých stupňoch v poznávaní predmetu. Podobne ako väčšina marxistických etikov i on uznáva, že marxistická etika prijíma teóriu marxizmu a jeho materialistickú dialektiku ako metódu, avšak i on považuje za potrebné tieto všeobecné filozofické metódy doplniť ďalšími. Ako jeden z mála sa pokúsil o klasifikáciu metód výskumu v etike. V tejto súvislosti rozlišuje: 1. všeobecné metódy (dialektický a historický materializmus, materialistická dialektika); 2. čiastkové metódy, ktoré delí na dve skupiny:

a) špecifické etické metódy (analýza etických termínov, morálnych pojmov, morálneho jazyka, kategórií);

b) metódy druhých vied, ktorých je možno v etike použiť (má na mysli predovšetkým metódy sociológie, sociálnej psychológie, pedagogiky). (12, s. 102) Už aj tento Angelov prístup ku skúmaniu morálky ukazuje na to, že morálka je skutočne zložitý mnohorozmerný sociálny fenomén, ktorý sa poznáva v bohatom synkretizme ostatných sociálnych javov a metód príslušných vied. Pritom i marxistická etika môže pri poznávaní svojho predmetu podľahnúť redukcionalistickým tendenciám, a to vtedy, keď bude považovať niektorú čiastkovú metódu inej spoločenskej vedy za jedinou pri poznávaní morálky (psychologizmus, sociologizmus v etike). Toto nebezpečenstvo sa môže znásobiť aj tým, že mo-

rálka má viacero stránok a funkcií (stránka axiologická, deontická, gnozeologická, komunikatívna, hodnotovo orientačná atď.) a etika pri svojom výskume morálky môže sa obmedziť na jednu z nich a z tohto aspektu vysvetľovať podstatu svojho predmetu.

Pri metodologických otázkach etiky, predovšetkým pri otázke poznávania podstaty jej predmetu nemožno zabúdať ani na to, že zložitost tejto problematiky sa v marxistickej etike znásobuje nejednotnou terminológiou a nejednoznačným pojmovým vymedzením predmetu výskumu. V bežnom jazyku sa dosiaľ používajú termíny „etika“, „morálka“, „mravnosť“, „mravy“ ako synonymá. Hovorí sa o „etických hodnotách“, „etických normách“, „etickom svedomí“ atď., hoci fakticky ide o morálne javy s hodnotovo normatívnym aspektom, ktoré sú predmetom etickej, teoretickej analýzy. Potreba rozlíšenia týchto pojmov vyplýva z toho, že etika i morálka sú formami spoločenského vedomia, každá však plní z hľadiska jeho štruktúry inú funkciu. Etika ako teoretická disciplína zovšeobecňuje a systematizuje základné morálne zákony, princípy, morálka cez hodnoty a normatívy reguluje správanie človeka vo všetkých sférach jeho spoločenského života. Každá z nich vytvára si svoj okruh pojmov a termínov, ktoré nemôžeme zamieňať ani považovať za identické. Zakiaľ pojmy morálky odrážajú morálnu skutočnosť, morálne ciele, činy, správanie toho ktorého konkrétneho historického spoločenstva, etické pojmy a kategórie podávajú hlbokú analýzu morálky, jej pojmov, zovšeobecňujú ich rôznorodé morálne interpretácie a vysvetľujú ich používanie v rôznych morálnych systémoch. „Etické kategórie... sú vedeckým vyjadrením všetkých prvkov morálky ako celku, v jednote ich obsahu a formy, historickej a logickej štruktúry, triednej a všeludskej podstaty.“ (13, s. 29) A tak vlastne rozdiel medzi etikou a morálkou je nielen v tom, že každá plní inú funkciu, ale aj v ich vlastnom obsahu, čo sa prejavuje predovšetkým v rôznom obsahu ich pojmov. Je potrebné diferencovať túto skutočnosť, pretože veľká väčšina pojmov vyjadrujúcich a odrážajúcich morálnu skutočnosť raz môže vystupovať ako etický a inokedy ako morálny pojem. Napr. pojem povinnosť raz vystupuje ako etická kategória a inokedy ako pojem toho ktorého morálneho systému. Ako etická kategória v najvšeobecnejšej podobe analyzuje podstatu, pôvod, podmienenosť tohto javu, ako prvok morálneho systému predstavuje konkrétny obsah morálnej požiadavky kladenej na osobnosť.

Z tohto hľadiska rozdiel medzi etikou a morálkou treba vidieť v tom, že každá z nich (vrátane ich pojmov) má iné funkčné zadelenie. Etika a jej kategórie ako najvšeobecnejšie pojmy v „sieti poznania“ zmocňujú sa javov morálnej skutočnosti. Morálka a jej pojmy majú predovšetkým funkcionálno-hodnotové zamerania na morálnu prax a vedomie ľudí.

Okrem toho nenarába marxistická etika ani presným pojmovým a terminologickým vymedzením vlastného predmetu výskumu. Pojmy „morálka“, „mravnosť“ sa u veľkej väčšiny marxistických etikov prijímajú ako synonymá. Iní tieto pojmy rozlišujú (M. G. Korneva, V. G.

Nesterov), pričom títo etici chápu morálku ako formu ideológie a mravnosťou rozumejú širokú oblasť obyčajov, mravov, špecifických mravných vzťahov, ktoré súvisia predovšetkým s každodenným morálnym vedomím. V marxistickej etike sa však prísne rozlišujú „mravy“ od „morálky“ a „mravnosti“. Mravy sa chápu ako obyčaje udržiavané morálnymi vzťahmi v danej spoločnosti. (3, s. 154)

*

V poslednom desaťročí zaznamenala marxistická etika značný rozvoj, ktorý sa uberal jednak cestou spresňovania a prehlbovania tých poznatkov, ktoré o morálke mala, jednak cestou rozširovania jej záujmov o ďalšie stránky a charakteristiky morálky. Tento vývoj vyvolal aj značné diskusie o vzťahu etickej teórie a morálky, v ktorých marxistickí etici prišli k záveru, že etika nemôže byť nejakým „teoretickým inobytím“ morálky, ani deklarativným, ilustratívnym, nazeravým nástrojom jej poznávania, ale „musí vidieť svoj hlavný význam nielen v objasňovaní morálnych požiadaviek a ideálov, ale v ich vedeckom zdôvodňovaní, v skúmaní nových, reálnych procesov v živote, v ustanovení toho nového, čo prináša socializmus a komunizmus do obsahu morálky i do kategórií etickej vedy“. (14)

LITERATÚRA

1. Marxistická etika. Praha 1979.
2. Základní pojmy marxisticko-leninské etiky. Praha 1971.
3. Etický slovník. Bratislava 1977.
4. DROBNICKIJ, O. G.: Pojem morálky. Bratislava 1980.
5. ŽURAVKOV, M. G.: Što izučet etika. Moskva 1973.
6. BANDZELADZE, G. D.: Etika. Tbilisi 1970.
7. ARCHANGELSKIJ, L. M.: Marxisticko-leninská etika. Bratislava 1976.
8. ANISIMOV, S. F.: Marksistsko-leninskaja etika, časť II. Moskva 1973.
9. CARNAP, R.: Značeniye i neobchodimost'. Moskva 1959.
10. Moraľ i etičeskaja teorija. Moskva 1974.
11. Dialektika i čestnyje nauki. Leningrad 1972.
12. ANGELOV, S.: Marksistskaja etika kak nauka. Moskva 1973.
13. Osnovi marksistsko-leninskoj etiki. Moskva 1978.
14. GUSEJNOV, A. — KVASOV, G.: Etičeskaja nauka v socialističeskom obščestve. Kommunist. 1976, č. 3.

К НЕКОТОРЫМ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИМ ВОПРОСАМ ПРЕДМЕТА ЭТИКИ

Барбора Главова

Анализ отношения научной дисциплины к предмету исследования может осуществляться в разных аспектах и на разных теоретических уровнях. В настоящей статье речь идет не об анализе и определении отдельных сторон, свойств или проявлений морали, а о воз-

возможности постичь это явление в его целостности, о возможности его познания посредством его собственной теории. По существу речь идет о методологических вопросах. Автор исходит из критики немарксистских этических концепций, которые, определяя мораль, зачастую допускают ошибку методологического редукционизма, объясняя всю мораль путем анализа некоторых ее сторон и не учитывая ее более глубоких отношений с социально-историческими механизмами, существенно обуславливающими данное явление. Прежде всего речь идет о критике этического иррационализма, этического формализма и социального функционализма.

Методологической основой марксистской этики является марксистская философия, формирующая основные, общие методологические исходные положения для исследования морали. Однако мораль представляет собой сложный и многомерный социальный феномен, который необходимо исследовать в богатом синкретизме остальных социальных явлений и методов соответствующих наук. В статье обосновывается потребность такого подхода к исследованию и познанию морали, а также необходимость уяснить употребляемые до сих пор этические понятия и термины. Смысл статьи — указать на необходимость более глубокой теоретической рефлексии морали, возможность ее познания как значительного общественно-исторического явления посредством ее собственной, этической теории.

ZU EINIGEN METHODOLOGISCHEN FRAGEN DES GEGENSTANDES DER ETHIK

Barbora Hlavová

Die Analyse der Relation einer wissenschaftlichen Disziplin zum Forschungsgegenstand kann unter verschiedenen Aspekten und auf verschiedenen theoretischen Ebenen durchgeführt werden. Im Aufsatz geht es nicht um Analyse oder Definition einzelner Aspekte, Eigenschaften oder Erscheinungen der Moral, sondern um die Möglichkeit einer ganzheitlichen Begreifung des Moralphänomenas, um seine Erkenntnismöglichkeit mittels eigener Theorie. Im Grunde geht es um methodologische Fragen. Der Aufsatz bezieht seinen Ausgangspunkt aus der Kritik nicht marxistischer ethischer Konzeptionen, die sich bei der Moraldefinition oft auf einen methodologischen Reduktionismus einlassen und zwar dadurch, dass sie mittels Analyse einiger Moraspekte die Moral als Ganzes erklären wollen, und dabei deren tiefere Beziehungen mit sozio-historischen Mechanismen nicht berücksichtigen, die jenes Phänomen wesentlich bedingen. Vor allem geht es um die Kritik des ethischen Irrationalismus, ethischen Formalismus und sozialen Funktionalismus.

Die methodologische Grundlage marxistischer Ethik stellt die marxistische Philosophie dar, die grundlegende und allgemeingültige Ausgangspunkt für die Untersuchung des Moralphänomens liefert. Die Moral ist aber ein komplexes und mehrdimensionales soziales Phänomen, und es ist notwendig, sie im reichen Synkretismus anderer sozialer Erscheinungen und Methoden kompetenter Wissenschaftsbereiche zu untersuchen. Der Aufsatz begründet die Notwendigkeit eines solchen Zuganges zur Untersuchung und Erkenntnis der Moral, als auch die Notwendigkeit einer Klärung der bis jetzt verwendeten ethischen Begriffe und Termini. Der Sinn des Aufsatzes besteht in dem Hinweis auf die Notwendigkeit einer tieferen theoretischen Moralreflexion sowie die Möglichkeiten der Moralerkenntnis durch die ethische Theorie als bedeutender sozio-historischer Erscheinung.